

ZENON ROSKAL

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

E-MAIL: ZENON.ROSKAL@KUL.PL

ORCID: 0000-0002-5779-0491

Eklektyczna filozofia przyrody Krystyna Lacha

Abstract: The philosophy of Krystyn Lach Szyrma, due to its nominally eclectic nature, is not of great interest to historians of philosophy in Poland. A critical edition of Szyrma's philosophical works may change this state of affairs. Unfortunately, this edition omits Szyrma's philosophical views, which he revealed in footnotes in the *Journal of Moral Skills and Literature*. In the article essential views are not only cited, but also interpreted as a phrenological-spiritualist amalgam combining modern empiricism with the dogmatism of scholastic metaphysics. The programmatic eclecticism of his philosophy has been interpreted as a philosophical attitude fully affirming dispositions for a positive assessment of such values as choice, pluralism and compromise. It may be added that this kind of eclecticism stemmed from the life experiences of Krystyn Lach.

Keywords: eclecticism, philosophy of nature, phrenology, Lach Szyrma

Wstęp

Filozofia Krystyna Lacha Szyrmy¹ (1790–1866) w pracach z zakresu historii filozofii w Polsce nie jest zupełnie pominięta, ale jej badania miały głównie

¹ W okresie studiów na Uniwersytecie Wileńskim Krystyn Lach dodał do swojego nazwiska przydomek Szyrma, pod którym był znany potomnym.

przyczynkarski charakter². Badaczy bardziej niż wątki filozoficzne interesowały literackie aspekty działalności intelektualnej Lacha Szyrmy oraz jego relacje z podróży do Anglii i Szkocji³. Współcześnie o poglądach filozoficznych Szyrmy traktują co najwyżej krótkie wzmianki w tekstach poświęconych innym zagadnieniom⁴. Wydaje się, że badacze podejmujący się zadania oceny dorobku filozoficznego Krystyna Lacha na ogół akceptują stanowisko zajęte jeszcze

² Jedną z nielicznych dedykowanych filozofii Szyrmy prac już w swoim tytule pokazuje przyczynkarski charakter tego przedsięwzięcia badawczego. Krystyna Dienstl-Kaczyńska, „Przyczynki do działalności filozoficznej Krystyna Lacha Szyrmy”, *Przegląd Filozoficzny* 40 (1937): 344–350. Kilkustronicowe opracowanie z konieczności nie mogło zawierać głębszej analizy dokonań Krystyna Lacha w zakresie filozofii.

³ Por. m.in. Helena Hleb-Koszańska, „*Letters Literary and Political on Poland* Krystyna Lacha-Szyrmy”, w: *Księga pamiątkowa Koła Polonistów Słuchaczy USB w Wilnie 1922–1933*, red. Helena Hleb-Koszańska (Wilno: Wydawnictwo Zrzeszenia Kół Naukowych Uniwersytetu Stefana Batorego, 1932), 107–132; Aniela Kowalska, „Działalność literacka i publicystyczna Krystyna Lacha-Szyrmy w Polsce i Szkocji w latach 1818–1830”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I. Nauki Humanistyczno-Społeczne* 36 (1964): 15–40; Józef Chałasiński, „Filozofia i profesorowie filozofii na uniwersytecie w Warszawie w jego początkach. 1816–1831”, *Kultura i Społeczeństwo* 17(2) (1973): 59–78; Aneta Kwiatek, „W kręgu *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* oraz warszawskiej działalności naukowo-literackiej Krystyna Lacha Szyrmy”, *Zeszyty Prasoznawcze* 59(4) (2016): 706–726; Monika Coghren, „‘Speak of me as I am’: Krystyn Lach-Szyrma’s Two Introductions to British Culture in 1828”, w: *Culture, Language and Literature in European and World Border Regions: Proceedings of the International Conference, Krosno 21–23 April 2006*, red. Władysław Witalisz, Dorota Rygiel, t. 2 (Krosno: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2017), 59–67; Elżbieta Dąbrowicz, „Uniwersytet w mieście i regionie: dwa przykłady historyczne”, w: *Uniwersytet XXI wieku: nauka i lokalność: studia*, red. Jarosław Ławski, Kamil K. Pilichiewicz (Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2018), 301–306. W XXI wieku książka Szyrmy o jego podróży do Anglii i Szkocji została przetłumaczona na język angielski przez Monę McLeod Kedsle (*London Observed. A Polish Philosopher at Large, 1822–24*, Oxford: Signal Books Ltd., 2009; *From Charlotte Square to Fingal’s Cave: Reminiscences of a Journey through Scotland, 1820–1824*, East Lothian: Tuckwell Press, 2004). Irena Szybiak, „Krystyna Lacha Szyrmy rozważania o stanie nauczycielskim w 1830 r., na pierwszym w Polsce odnowieniu doktoratu”, w: *Historia, społeczeństwo, wychowanie: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miąso*, red. Kalina Bartnicka (Pułtusk–Warszawa: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku oraz Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2004), 259–266.

⁴ Por. m.in. Anna Brożek, Jacek Jadacki, *Fryderyk Chopin. Środowisko społeczne – osobowość – światopogląd – założenia twórcze* (Warszawa: Wydawnictwo Semper, 2010), 31, 55–57, 83, 210; Stefan Zabieglik, „Wczesna recepcja Oświecenia szkockiego w Polsce”, *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 55 (2010): 106–109. Wyjątkiem jest książka Jacka Jadackiego: *Filozofia polska XIX i XX wieku*, t. 1: *Wiek XIX* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2015), 158–180. Poglądy filozoficzne Szyrmy omawiane są tam w miarę kompleksowo na ponad dwudziestu

w drugiej dekadzie ubiegłego wieku przez Władysława Tatarkiewicza⁵. Według nestora polskiej historii filozofii Szyrma nie pozostawił żadnych pism filozoficznych i nie wywarł żadnego wpływu na rozwój filozofii⁶:

Jako filozof natomiast był bez znaczenia; jakby przez omyłkę dostał się na katedrę filozofii. Podczas gdy jest on osobistością znaną nawet historykowi politycznemu, książka filozoficzna, nawet tak obszerna, tyle dająca materiałów do filozofii polskiej w 19-tym wieku, co *Historia logiki* Struvego, nie zna nawet nazwiska warszawskiego profesora filozofii. I nie dziw: rozprawa konkursowa była jedyną jego pracą filozoficzną, a i ta nie była drukowana. Jako profesor, nie pozostawił śladów⁷.

Pogląd ten został w zasadzie powtórzony przez Piotra Ziemskiego w najnowszym opracowaniu biografii Krystyna Lacha⁸.

stronach, ale mimo tego, że jego filozofii poświęcono tak dużo miejsca, filozofia przyrody nie została tam jednak ujęta.

⁵ W nowszych pracach widać jednak dystansowanie się od wyrażonej przez Tatarkiewicza oceny filozofii Szyrmy. Dostrzega się, że Szyrma był nie tylko jednym z trzech filozofów, którzy „[...] nadawali ton Warszawie czasów Chopina”, ale także prekursorem idei, które „[...] zostały rozwinięte sto lat później przez psychologów niemieckich z kręgu Carla Stumpfa w postaci tzw. Gestaltizmu”. Brożek, Jadacki, *Fryderyk Chopin*, 52, 55.

⁶ Władysław Tatarkiewicz, „Z dziejów filozofii na Wszechnicy Warszawskiej”, *Przegląd Filozoficzny* 18(3–4) (1915): 201. Stanowisko to zostało podtrzymane w wielokrotnie wznawianym (także za życia Tatarkiewicza) podręczniku do historii filozofii: „[...] Krystyn Lach Szyrma, który wykładał filozofię od 1824 do 1831, ale żadnych pism filozoficznych nie zostawił”. Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 2: *Filozofia nowożytna do roku 1830* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999), 190. Utrzymywanie się tego błędu jest tym bardziej dziwne, że Władysław Tatarkiewicz dokonał wyboru tekstów filozoficznych w antologii zatytułowanej *Jakiej filozofii Polacy potrzebują*, w której znalazł się artykuł Szyrmy pt. *O związkach myśli*. We wstępie do tej antologii z aprobatą wyraża się też o poglądach filozoficznych Szyrmy. Władysław Tatarkiewicz, „Wstęp – Między oświeceniem a mesjanizmem”, w: *Jakiej filozofii Polacy potrzebują*, red. Władysław Tatarkiewicz (Warszawa: PWN, 1970), XIV, XXII.

⁷ Tatarkiewicz, „Z dziejów filozofii na Wszechnicy Warszawskiej”: 201.

⁸ „Dorobek filozoficzny Lacha Szyrmy nie był duży, w porównaniu z jego pismami poświęconymi zagadnieniom literackim oraz bieżącym problemom społecznym i politycznym. Stąd zrozumiała surowa ocena W. Tatarkiewicza, który uznał Lacha Szyrmę za filozofa bez znaczenia”. Piotr Ziemiński, „Lach-Szyrma Krystyn”, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, red. Andrzej Maryniarczyk i in., t. 2 (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2011), 826. Milcząca akceptację tezy Tatarkiewicza można także wyczytać w artykule: Chałasiński, „Filozofia i pro-

Teza Tatarkiewicza w świetle zachowanych tekstów Lacha Szyrmy jest kuriozalna, gdyż jego rozprawa filozoficzna pt. *O związkach myśli (De associatione idearum)*, która ukazała się jako nadbitka ze sprawozdań posiedzeń Królewsko-Warszawskiego Uniwersytetu, została wydrukowana jeszcze w 1825 roku⁹. Wydanie *Fragmentów filozoficznych* Krystyna Lacha tylko wzmacnia paradoksalność tezy Tatarkiewicza¹⁰. Niestety, wybór ten zawiera głównie przedruki tekstów już wcześniej opublikowanych. Jednakże nie to jest największą wadą tej książki. Zdumienie budzi m.in. fakt, że w wykazie tekstów Szyrmy, które ukazały się anonimowo, ale ich „atrybucja jest pewna”, znalazł się tekst z pewnością nienapisany przez Szyrmę¹¹. Jacek Jadacki, który opracował i wydał fragmenty dzieł filozoficznych Krystyna Lacha, sądził zapewne, że tekst zatytułowany *Duch filozoficzny, jego określenie i znamiona* jest chyba jakąś kompilacją z dzieła Portalisa¹². Tymczasem tekst ten jest tłumaczeniem fragmentu książki Portalisa. Dwa tomy tej pracy, uzupełnione o bardzo rozbudowany wstęp i dane biograficzne autora, ukazały się w Paryżu w 1820 roku¹³. Autorstwo Szyrmy

fesorowie filozofii”: 59–78. Chociaż większość objętości tekstu jest poświęcona Szyrmie, to na temat jego poglądów filozoficznych nie ma żadnej wzmianki.

⁹ „Była to »rzecz czytana przez Krystyna Lacha Szyrmę profesora Kr. W. Uniwersytetu« 15 września tego roku”. Władysław Chojnacki, Jan Dąbrowski, *Krystyn Lach Szyrma. Syn ziemi mazurskiej* (Olsztyn: Pojezierze, 1971), 189–190. Publikacja Szyrmy jest dostępna pod adresem <https://books.google.pl/books?id=zZpUAAAACAAJ&pg=PA15&hl=pl#v=onepage&q&f=false>.

¹⁰ Krystyn Lach Szyrma, *Fragmenty filozoficzne* (Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego, 2021).

¹¹ Tekst ten jest zatytułowany „Duch filozoficzny, jego określenie i znamiona”. [Z pism J.-É.-M. Portalisa], *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* 1(1): 2–5.

¹² Jean Étienne Marie Portalis (1746–1807) jest postacią historyczną pierwszej rangi, ale współcześnie nieco zapomnianą. Portalis był współredaktorem projektu kodeksu cywilnego, który był wzorem kompromisu politycznego. Dzieło Portalisa pod znamiennym tytułem *O używaniu i nadużywaniu ducha filozoficznego w XVIII wieku* zostało wydane wiele lat po śmierci autora. Portalis był nie tylko wybitnym prawnikiem, ale także zręcznym politykiem, a nawet miał swój wkład w historię filozofii. Niestety Portalis jako filozof i historyk filozofii jest współcześnie postacią praktycznie zapoznaną. W szczególności brakuje prac, które pokazywałyby wpływ Portalisa na renesans eklektyzmu w filozofii francuskiej pierwszej połowy XIX wieku. Dostrzegane są jedynie jego osiągnięcia w zakresie filozofii prawa. Por. m.in. Bert van Roermund, „The Code Civil between Enlightenment and Restoration. The Heritage of Portalis”, *Diametros* 40 (2014): 149–175.

¹³ Książka ta jest łatwo dostępna: <https://archive.org/details/delusageetdelab01port/page/n9/mode/2up>. Drugie jej wydanie znajduje się pod adresem: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6546761g/f21.item.texteImage>.

wyklucza przypis, zgodnie z którym „myśli te, acz krótkie, lecz ważną prawdę wykrywające, wyięte są z dzieła *De l'Usage et de l'abus de L'Esprit philosophique durant le dix-huitième siècle*. Autorem jego jest J.É.M. Portalis, ieden z czterdziestu członków Akademii Francuzkiéy”¹⁴. Informację o tym, że *Duch filozoficzny, jego określenie i znamiona* jest tłumaczeniem fragmentu książki Portalisa pt. *O używaniu i nadużywaniu ducha filozoficznego w XVIII wieku*, można znaleźć w drugim tomie *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* wydawanego przez Szyrmę. Inne fragmenty tego dzieła zostały bowiem przetłumaczone przez tego samego tłumacza¹⁵ (i nie był nim Szyрма) i ukazały się w tym właśnie tomie czasopisma. Tekstów tych Jadacki nie przypisuje Szyrmie, ale nie zauważa, że są w nich przypisy jego autorstwa (sic!). Pominiecie tekstów, których atrybucja nie nastęrcza trudności, i równoczesne przypisywanie Szyrmie autorstwa dzieł, których ten z pewnością nie napisał, podważają zaufanie do krytycznej edycji tekstów Szyrmy. Główną wadą tej monografii jest jednak to, że nie wydobywa poglądów filozoficznych Krystyna Lacha z zakresu filozofii przyrody.

Ogólną postawę filozoficzną Szyrmy można określić na podstawie jego zaginionego manuskryptu zatytułowanego „Wstęp do filozofii”. Manuskrypt ten nie został opublikowany, gdyż znalazł się wśród tych rękopisów, które „[...] prawdopodobnie zaginęły”¹⁶. Informacje na temat zawartości tej rozprawy mamy jednak dzięki opinii przygotowanej przez Zabellewicza i Dąbrowskiego. Władysław Tatarkiewicz pisze na ten temat:

¹⁴ *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* 1: 3.

¹⁵ Tłumaczem książki Portalisa, ale także m.in. dzieła Szyllera *O wzniosłym* (tekst ten Jacek Jadacki także przypisuje Szyrmie, ale ma tu jednak pewne wątpliwości) był Stanisław Kostka Kłokocki (1763, po 1831), polski publicysta, ekonomista, bliski współpracownik księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego. Kłokocki używał inicjałów S.K., które mogły sugerować, że kryje się za nimi Krystyn Szyрма. Por. Kwiatek, „W kręgu *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury*”: 711–712. O tłumaczeniach Kłokockiego pisze Gabriela Frydrychowicz: „[...] jego utwory często będzie drukował Szyрма, w dwóch kolejno przez siebie redagowanych czasopismach: *Pamiętniku Warszawskim Umiejętności Czystych i Stosowanych*, nb. prenumerowanym przez Kłokockiego oraz we wspomnianym już *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i Literatury*”. Gabriela Frydrychowicz, „Stanisław Kłokocki: w kręgu Puław”, *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 50(3–4) (1959): 318.

¹⁶ Jacek Jadacki, „Wprowadzenie”, w: Krystyn Lach-Szyрма, *Fragmenty filozoficzne* (Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego, 2021), 8.

Rozprawa konkursowa miała przedstawić przedmiot filozofii, naznaczyć ważniejsze epoki w jej dziejach, dać „systematyczny rozbiór władz umysłowych”, wreszcie podać projekt wykładów uniwersyteckich. [...] złożony został rękopis pt. „Wstęp do filozofii”. Referenci, Zabellewicz i ks. Dąbrowski, mieli mu nie jedno do zarzucenia, zwłaszcza programowy eklektyzm i nieco naiwną pogardę dla filozofii, ale ostatecznie osądzili życzliwie, dawszy tylko napomnień i wskazówek autorowi. Autor rękopisu został uznany za profesora i w listopadzie już czynności swe rozpoczął. Był to Krystyn Lach Szyrma¹⁷.

Artykuł ma dwa cele: 1) zrekonstruowanie poglądów filozoficznych Szyrmy zawartych w przypisach do tekstów, które ukazywały się w redagowanym przez niego *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i LiteratURY*, oraz 2) określenie typu eklektyzmu propagowanego przez Szyrmę i wskazanie jego źródeł. Realizacji tych celów służy dwuczłonowa struktura tekstu. W części pierwszej zostanie ukazany stosunek Szyrmy do modnych w pierwszej połowie XIX wieku koncepcji filozoficznych z zakresu filozofii przyrody (mesmeryzmu i okultyzmu). W części drugiej nie tylko zostanie wyartykułowany eklektyzm filozoficzny Szyrmy, ale także zostanie postawiona hipoteza na temat źródeł programowego eklektyzmu Lacha Szyrmy.

Lach Szyrma wobec mesmeryzmu i okultyzmu

Spuściznę naukowo-literacką Szyrmy badała Aneta Kwiatek¹⁸, która zauważyła, że:

Dwa artykuły *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i LiteratURY* poświęcone zostały magnetyzmowi zwierzęcemu. W pierwszym „O magnetyzmie zwierzęcym” podkreśla się wagę wiedzy o zjawisku, a także precyzuje się cel rozważań, którym jest odniesienie teorii magnetyzmu do człowieka. Drugi tekst poświęcony temu zagadnieniu: „Historia leczenia wołów, skrofułów przez dotknięcie ręki królewskiej” Feliksa Żochowskiego to tłumaczenie i ocena dzieła Justyna Kenera, niemieckiego poety i orędownika magnetyzmu zwierzęcego. Polskie zain-

¹⁷ Tatarkiewicz, „Z dziejów filozofii na Wszechnicy Warszawskiej”: 201.

¹⁸ Kwiatek, „W kręgu *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i LiteratURY*”: 706–726.

teresowania magnetyzmem jako nową teorią psychofizyczną stają się widoczne w pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku¹⁹.

Aneta Kwiatek nie wskazała jednak autora pierwszego artykułu. Tymczasem autor tego artykułu jest znany. Był nim Ludwik Szyrmer (1809–1886).

Artykuł *O magnetyzmie zwierzęcym* – tak jak wszystkie utwory Szyrmera – ukazał się pod pseudonimem. Jej autorowi na posługiwanie się własnym nazwiskiem nie pozwalała kariera wojskowa. Rozprawkę, podpisaną „L. Sr.”, redaktor naczelny „Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury” Lach Szyrma opatrzył dwoma obszernymi przypisami, w których odcinał się od zawartych w niej poglądów, a także sugerował, że oparte są one na niedostatecznej znajomości przedmiotu²⁰.

Interesujące jest zbadanie tych przypisów. W pierwszym z nich Szyrma odnosi się do twierdzenia Szyrmera, że „Jest pewna liczba organów, które są wspólne wszystkim ludziom i różne co do przymiotów. Rodzą one wyobrażenia tak nazwane wrodzone (*idées innées*), iakimi są wyobrażenia Boga, nieśmiertelności, uczucie dobrego i złego i t. d.”²¹. Szyrma twierdzi, że „Ta myśl iest chybiona; bo iezeli maią byđz wyobrażenia wrodzone o wylczonych przez autora przedmiotach, to źródła ich tylko w duszy szukać należy, a nie w cielesnych organach” (pisownia oryginalna). Tym samym ujawnia swoje poglądy filozoficzne na temat idei wrodzonych. Mogą one być jedynie zapisane w duszy, która jest elementem nadprzyrodzonym, i w żadnym wypadku nie mogą pochodzić od organów cielesnych.

O wiele ciekawszy jest drugi przypis, w którym Szyrma kwestionuje możliwość badania związku duszy z ciałem:

Dlatego Wyznaiemy otwarcie, że to przeyscie autora do konkluzyi wydaie nam się byđz przynagłym skokiem i nabawia nas nieco obawy, żebyśmy sami nie wpadli i drugich za sobą niepociągñeli w ową potworną przepaść, z której stroniąc mistycznego mędrkowania umysły tak szczerze nas ratować usiłowaly. Nie przecze-

¹⁹ Tamże: 719.

²⁰ Katarzyna Czczot, *Magnetyzm* (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2016), 274.

²¹ Ludwik Szyrmer, „O magnetyzmie zwierzęcym”, *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* 4 (1830): 121–131 [126].

my temu, że są tajemnice w naturze, a między nimi i magnetyzm zwierzęcy, i że ieszczce nowe się udkryją; lecz pamiętni na to, iak wieki po wiekach wyrzekały się mniemanych swych prawd i samowolnych omamień, iak złudzenia przed światłem rozumu znikwały po złudzeniach lub były zastępowane przez drugie, równie śmieszne i niedorzeczne, trudno nam się wzbronić od mniemania, że wiek terażniejszy nazbyt wiele do magnetyzmu zwierzęcego przywiązał cudowności, iż dla każdego, kto tylko nie chce stać się winnym łatwowierności, zamiast wierzenia w rozsławiane iego cuda, daleko lepiej niedowierzać. Z tem wszystkiem powinnością iest naszą ściagać bez uprzedzenia prawdę w nayskrytszych iey tajnikach, tak właśnie iak autor nasz czyni, i wielką byłoby z iego strony dla tego przedmiotu przysługą, gdyby gruntowność dowodzenia swego a priori stwierdził faktami na historii magnetyzmu zwierzęcego i na wierney obserwacyi iego zjawień opartemi. To przedsięwzięcie warte iest iego pracy i ściśłego pióra. Z większą ufnością wówczas przyimą się te cudowne zjawienia, gdyż prawdę będą miały za sobą, a nie iak gusła i upiory, które jakkolwiek są czcze, iednakże tak poważne nawet dzieło, iak *Divina et vera metaphysica* Portaga, każe w nie iak w rzecz niezawodną wierzyć. Wszystkie obłąkania rozumu i zabobony średnich wieków, iakich nowoczesny Niemiecki autor Pan Horst spisał całą xięgę (Zauberbibliothek i t. d.), pochodziły właśnie ze zbytniey skwapliwości (praecipitantia) w wnioskowaniu i z dziecinnego ubiegania się za cudownością²².

W przypisie tym nie tylko ujawnia się stosunek Szyrmy do idei magnetyzmu zwierzęcego, ale także jego ocena okultyzmu i spirytualizmu. Interesujące jest to, że Szyrma powołuje się na zapoznanego współcześnie autora, jakim był John Pordage (1607–1681). Ten angielski duchowny, lekarz i astrolog był entuzjastycznym zwolennikiem teozoficznych doktryn Jakoba Böhmego²³ (1575–1624). Stworzył krąg ludzi (The Philadelphians, The Philadelphian Society), którzy propagowali doktryny niemieckiego wizjonera²⁴. Pordage twierdził, że otrzymał objawienia, które nauczyły go, iż jego doktryny są wy-

²² Tamże: 128–129.

²³ W znakomitej monografii na temat filozofii Böhmego: Józef Piórczyński, *Absolut. Człowiek. Świat. Studium myśli Jakuba Böhmego i jej źródół* (Warszawa: PWN, 1991) możliwy kanał transmisji tej filozofii, jakim były pisma Pordage'a, także nie został uwzględniony.

²⁴ W 2021 roku na Wydziale Historycznym Uniwersytetu w Bristolu została obroniona praca doktorska poświęcona temu autorowi. Sarah Green, *Satan at Noon: John Pordage and the Politics of Heresy*.

razem boskiej prawdy. Starał się usystematyzować opinie na temat Böhmego w swojej książce (niewydanej jednak za jego życia) pt. *Metaphysica vera et divina*, ale także w innych swoich pracach. Książka ta została przetłumaczona na język niemiecki (*Göttliche und Wahre Metaphysica, oder Wunderbahre, durch eigene Erfahrung erlangte Wissenschaft der unsichtbaren und ewigen Dinge: Nemlich von denen Unsichtbaren Welten*, Franckfurt–Leipzig: Joh Martin Hagen, 1715). Wcześniej była znana w kręgach protestanckich w Holandii. Znajomość tej pracy ujawnia zainteresowanie Szyrmy heterodoksalną myślą religijną. Przede wszystkim jednak ujawnia się zbieżność zapatrywań Szyrmy na okultyzm ze stosunkiem do prądów okultystycznych wypracowanym w kręgu Edynburskiego Towarzystwa Frenologicznego²⁵, które nawiązywało wprost do poglądów Franza Josepha Galla (1758–1828). Poglądy te wyjątkowo dobrze pasują do zapatrywań Szyrmy. Zdaniem Piotra Urbanowicza Gall: „Wymagał od nauki, aby ta ostatecznie odeszła od metafizycznej spekulacji i polegała na metodzie obserwacji, jako jedynie akceptowalnej naukowo. Dotąd bowiem pojawiający się w filozofii problem niezdefiniowanego połączenia między ciałem i duszą wypełniano spekulacją”²⁶. Frenologia za czasów Szyrmy cieszyła się dużym prestiżem²⁷, a symbolem pseudonauki stała się dopiero pod koniec XIX wieku²⁸.

²⁵ Towarzystwo to zostało założone (22 lutego) 1820 roku i było pierwszym z towarzystw frenologicznych zakładanych w tym czasie na świecie. Edynburskie Towarzystwo Frenologiczne szybko rosło w siłę. W szóstym roku swej działalności liczyło 86 członków. Wielu członków tego towarzystwa reprezentowało zawody prawnicze lub medyczne, ale niewielu profesorów uniwersytetu w Edynburgu należało do Edynburskiego Towarzystwa Frenologicznego. Por. Geoffrey Cantor, „The Edinburgh Phrenology Debate: 1803–1828”, *Annals of Science* 32(3) (1975): 201; Matthew Kaufman, „The Edinburgh Phrenological Debate of 1823 Held in the Royal Medical Society”, *Journal of Neurolinguistics* 11(4) (1998): 377–389. Studiujący w tym samym czasie w Edynburgu Szyrma miał wiele okazji, aby zetknąć się z działalnością tej organizacji.

²⁶ Piotr Urbanowicz, „Frenologia i kultura obserwacji w XIX wieku”, w: *Dyskursy widzialności. Słowa a obrazy*, red. Paweł Sarna, Matylda Sęk-Iwanek (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016), 224.

²⁷ Na ten stan rzeczy składało się także oddziaływanie praktyk frenologicznych zorientowanych na indywidualnych klientów. Por. Fenneke Sysling, „Science and Self-assessment: Phrenological Charts 1840–1940”, *British Society for the History of Science* 51(2) (2018): 261–280. Szerszą perspektywę rysują James Poskett, *Materials of the Mind: Phrenology, Race, and the Global History of Science, 1815–1920* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 2019) i Steven Shapin, „Phrenological Knowledge and the Social Structure of Early Nineteenth-Century Edinburgh”, *Annals of Science* 32(3) (1975): 219–243.

²⁸ Por. Ryszard Stachowski, „(Nie)zapomniana frenologia”, *Horyzonty Psychologii* 7

Poglądy zgodne z frenologią Szyrma łączył jednak z tradycyjnymi koncepcjami metafizycznymi, które były utrzymywane również w pierwszych dekadach XIX wieku przez Szkołę Szkołkocką²⁹. Filozofowie ci nie tylko twierdzili, że umysł jest bytem niematerialnym, prostym i niepodzielnym, ale także uważali, że metoda introspekcji ujawnia istnienie indywidualnego umysłu i pozwala na analizę jego funkcji³⁰. Szyrma łączył niespójne poglądy filozoficzne i budował tym samym eklektyczną filozofię przyrody. Zgodnie z zakorzenionymi przekonaniem religijnymi twierdził, że:

Jest w nas istota, co myśli. Różni się ona od ciała i od zewnętrznego świata, lecz zostaje z obydwoma w ścisłym związku: działa sama na siebie i przyjmuje nawzajem oddziaływanie. [...] Myśl **sama** stwarza umiejętność; wypływa on z **umu**, który jest pierwiastkiem i najwyższą zasadą poznania. Zbiór postrzeżeń i pojedynczych faktów, czyli wypadków, składa tylko **wiadomość**. Myśl atoli zdolna jest, przez wykrycie związku i praw wszechrzeczy porządku, zamienić wiadomość w umiejętność³¹.

Równocześnie jednak, hołdując modzie na scjentyzm, empiryzm i utylitaryzm, utrzymywał, że „[...] filozofia powinna być nauką ścisłą i właściwie ta tylko jest prawdziwą filozofią, która dopełnia tych warunków. Prawda, choć największa i najważniejsza, dopóty zostaje martwa i bezkorzystna dla ludzkości, dopóki jej pożytek i ważność nie objawi się w zastosowaniu do życia. Co pod tym względem w fizycznych naukach jest prawdą, to jest prawdą i w moralnych”³².

Jaka zatem filozofia przyrody ujawnia się z pism Krystyna Lacha? Można zasadnie domniemywać, że jest to frenologiczno-spirytualistyczny amalgamat, który łączy nowożytny empiryzm z dogmatyzmem scholastycznej metafizyki, na której było ukształtowane myślenie religijne w zachodnim kręgu kulturowym.

(2017): 35. Warto jednak zauważyć, że współcześnie odchodzi się od obrazu frenologii jako pseudonauki i traktuje się ją jako szeroko rozpowszechnione zjawisko kulturowe. John Van Wyhe, „Was Phrenology a Reform Science? Towards a New Generalization for Phrenology”, *History of Science* 42 (2004): 313.

²⁹ W Polsce Szyrma był znany jako „filozof szkocki”.

³⁰ Por. Cantor, „The Edinburgh Phrenology Debate: 1803–1828”: 206.

³¹ Krystyn Szyrma, „Przemowa o filozofii”, w: Krystyn Lach-Szyrma, *Fragmenty filozoficzne* (Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego, 2021), 110.

³² Tamże, 111.

Programowy (umyślny) eklektyzm Lacha Szyrmy i jego źródła

Zjawisko eklektyzmu w filozofii pojawiło się stosunkowo wcześniej – jeszcze w ramach tzw. filozofii hellenistycznej. Jednym z pierwszych eklektyków, którzy przyznawali się do tego określenia, był Potamon z Aleksandrii³³. Zjawisko eklektyzmu zostało napiętnowane dopiero przez Eduarda Zellera (1814–1908) w połowie XIX wieku. Zgodnie z tym podejściem ukształtowało się pejoratywne pojęcie eklektyzmu oznaczające kombinację heterogenicznych elementów, które są bezkrytycznie i mało sensownie zestawione. Specjalistyczne pojęcie eklektyzmu przeniknęło do języka potocznego, w którym termin „eklektyzm” oznaczał brak oryginalności, kompilację i zapożyczenia. Nowe ujęcie zjawiska eklektyzmu wcześniej i niezależnie od Zellera przedstawił Edward Dembowski (1822–1846), który zaadaptował schemat rozwoju idei zaproponowany przez Hegla³⁴. Jego typologia eklektyzmu wychodzi z uznania dynamizmu tej idei i jest zupełnie odmienna od jej współczesnych konceptualizacji. Eklektyzm był dla Dembowskiego przede wszystkim rozwijającą się ideą. Pierwszym etapem jej rozwoju jest tzw. eklektyzm nieświadomy, bezwiedny i niezamierzony. Polega on na dyletanckim chwytniu się na oślep niepowiązanych zasad pochodzących z różnych systemów. Wyżej od niego stoi drugi rodzaj eklektyzmu, który Dembowski określał jako „eklektyzm z beziści”. W tego rodzaju eklektyzmie istnieje świadomość, że łączone elementy nie są spójne, ale nie ma pomysłu na to, jak harmonijnie je połączyć. Taki rodzaj eklektyzmu jest antytezą eklektyzmu nieświadomego, ale zarazem stanowi etap przejściowy do eklektyzmu świadomego (naumyślnego). W taki sposób rozwija się idea eklektyzmu od postaci implicytnej do postaci eksplicytnej. Eklektyzm z beziści jest *in spe* eklektyzmem umyślnym. Trzeci stopień eklektyzmu to eklektyzm *par excellence*, czyli eklektyzm świadomie zamierzony i realizowany.

Wyróżnione przez Dembowskiego postacie eklektyzmu możemy zinterpretować jako postawę filozoficzną, która może występować w trzech achro-

³³ Postać ta stała się w ostatnich dekadach przedmiotem zainteresowania historyków filozofii. Por. Myrto Hatzimichali, *Potamo of Alexandria and the Emergence of Eclecticism in Late Hellenistic Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

³⁴ Edward Dembowski, *Kilka myśli o eklektyzmie*, w: *Edward Dembowski. Pisma*, t. 3, red. Anna Śladkowska, Maria Żmigrodzka (Warszawa: PWN, 1955), 339–371.

nicznych formach: 1) jako postawa niezreflektowana (intuicyjna, bezwiedna), 2) jako postawa częściowo zreflektowana, ale akceptowana z pewnymi oporami i 3) jako postawa w pełni afirmująca dyspozycje do pozytywnej oceny takich wartości jak: wybór, pluralizm i kompromis. Z trzecim typem eklektycznej postawy filozoficznej mamy do czynienia w przypadku filozofii Krystyna Szyrmy³⁵.

W artykule pt. *Edward Dembowski (1822–1846) – krytyk filozofii eklektycznej* przypomniano koncepcję eklektyzmu Edwarda Dembowskiego, ale także zaproponowano rozwinięcie tej koncepcji jako achronicznej trójpostaciowej postawy filozoficznej³⁶. Z racji kontekstu historycznego koncepcja eklektyzmu wypracowana przez Dembowskiego – jak sądzę – będzie adekwatna do ujęcia programowego eklektyzmu w filozofii Lacha Szyrmy. Warto też zauważyć, że stosunek Dembowskiego do eklektyzmu był reakcją na postawę eklektyczną Bronisława Trentowskiego (1808–1869). Źródeł eklektyzmu Trentowskiego najłatwiej można się doszukać u jego nauczyciela filozofii na Uniwersytecie Warszawskim, którym był Krystyn Lach.

Pochwała eklektyzmu jako metody filozofowania, którą wyraził ks. prof. Antoni Dąbrowski w odniesieniu do programu filozoficznego Szyrmy, nie była zdawkową uwagą, ale wynikała ze stanu filozofii w tym czasie³⁷. Dla Szyrmy stanowiła nie tylko zachętę do rozwinięcia postawy eklektycznej, ale także do

³⁵ W swoim projekcie wykładów filozofii rozwiniętym w celu sprostania wymogom konkursu na katedrę filozofii Uniwersytetu Warszawskiego Krystyn Lach Szyrma odwołuje się do eklektyzmu jako do *sui generis* programu filozoficznego. Zabieg ten pochwała ks. prof. Antoni Dąbrowski (1769–1826), autor wielu podręczników szkolnych do matematyki, ale także doktor filozofii, dziekan Wydziału Filozoficznego UW i zarazem jeden z organizatorów tego uniwersytetu. Antoni Dąbrowski był jednym z członków komisji oceniającej wnioski Szyrmy. W recenzji projektu Szyrmy napisał: „Nadesłane mi rozprawy o filozofii przeczytałem z niemałym upodobaniem. [...] sądzę atoli, że droga eklektyzmu, której trzymać się autor przedsięwzię, w wykładaniu nauk filozoficznych, w początkach zwłaszcza w kraju naszym, gdzie nauki te znajdują się na tak niskim stopniu, będzie podobno jedną z najdogodniejszych”. Cyt. za: Józef Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1832)*, t. 3 (Warszawa, 1912), 77.

³⁶ Zenon Roskal, „Edward Dembowski (1822–1846) – krytyk filozofii eklektycznej”, *Ruch Filozoficzny* 78(1) (2022): 115–118.

³⁷ Tezę, że eklektyzm stanowił dominujący styl filozofowania w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku, potwierdzają rozprawy wysłane na konkurs na katedrę filozofii na Uniwersytecie Wileńskim w 1820 roku. „[...] większość rozpraw była eklektyczna (w rzeczywistości w niejednakowym, bardzo swobodnym sensie)”. Dalius Viliūnas, „O stanie zdrowia filozofii wileńskiej w pierwszej połowie wieku XIX”, w: *Konkurs na katedrę filozofii w Uniwersytecie Wileńskim w roku*

propagowania jej wśród uczniów. Sądzę, że odwołanie się do niektórych wątków biografii Krystyna Lacha Szyrmy może być pomocne w próbie zrozumienia uwarunkowań jego postawy filozoficznej.

Eklektyzm Szyrmy jest w pełni zreflektowany, gdyż jest rozwijany w formie programu, który ma gruntować znajomość filozofii w Polsce³⁸. Akceptowane przez Szyrmę poglądy filozoficzne mają radykalnie heteronomiczny charakter. Piotr Ziemiński zauważa, że „Poglądy filozoficzne Lacha Szyrmy były inspirowane pracami przedstawicieli szkockiej szkoły filozoficznej, nie można jednak przyjąć, że reprezentował myśl tej szkoły w Polsce. Szkołę edynburską utożsamiał raczej z filozofią moralną Wilsona niż z myślą Stewarta. Od początku kariery filozoficznej był pod wpływem romantycznych idei słowianofilskich. W efekcie jego filozofia była eklektyczna i nie zawsze spójna”³⁹. Eklektyzm proponowany przez Szyrmę był uwarunkowany motywami biograficznymi, ale zarazem w pełni zreflektowany, był kompromisem między filozofią zakorzenioną w tradycji scholastycznej i filozofią czerpiącą inspirację z idei oświecenia. Był też mocno osadzony w także eklektycznej szkockiej szkole filozoficznej. Źródło tego typu eklektyzmu można się doszukać w pismach historyka i męża stanu Friedricha Ancillona⁴⁰ (1767–1837), ale przede wszystkim w dziełach filozofów ze szkoły szkockiej, m.in. Dugalda Stewarta⁴¹ (1753–1828).

1820, red. Tomasz Kupś, Dalius Viliūnas, Joanna Usakiewicz (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2017), 165.

³⁸ Wiemy to na podstawie opinii Adama Zubelewicza (1784–1831). „Szyrma [...] w programie swym wyraźnie zaznacza, że chce drogą eklektyczną zakorzeni filozofię w Polsce”. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski*, 84.

³⁹ Ziemiński, „Lach Szyrma Krystyn”, 825–826.

⁴⁰ Charakterystyczne jest to, że w wydanym przez Szyrmę, a przetłumaczonym przez Stanisława Kłokockiego tekście zatytułowanym „O wielkich charakterach (z Ancillona)” (*Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* 2: 241–263) nie ma krytycznych uwag w postaci przypisów. Można to zinterpretować jako wyraz akceptacji eklektycznej postawy filozoficznej reprezentowanej przez Friedricha Ancillona – pruskiego polityka (był m.in. ministrem spraw zagranicznych i twórcą strategii kompromisu w polityce międzynarodowej), ale także wybitnego historyka i filozofa. Przetłumaczony przez Kłokockiego tekst był opublikowanym wykładem Ancillona, wygłoszonym 7 sierpnia 1806 roku w Królewskiej Pruskiej Akademii Nauk i Literatury (*Königlich-Preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin*). Friedrich Ancillon, *Essai sur les grands caractères* (Berlin: Haude & Spener, 1806), 3–40.

⁴¹ Filozof ten krytycznie zestawiał szkocką tradycję filozofii zdrowego rozsądku z nowymi prądami ideowymi – frenologią i mesmeryzmem. Por. Emanuele Levi Mortera, „Dugald Stewart’s Theory of Language and Philosophy of Mind”, *The Journal of Scottish Philosophy* 1 (2003): 35.

Akceptowanie niespójnych doktryn jest wyrazem dążenia Szyrmy do oddania czci tradycji, ale zarazem podążania za duchem czasu. Najwyraźniej widać to w przypisie do tekstu pt. „O stosunkach ducha filozoficznego do umiejętności dokładnych i o jego skutkach w metafizyce”. Było to także tłumaczenie fragmentu książki Portalisa wykonane przez Stanisława Kłokockiego. W jednym z przypisów pochodzących od wydawcy, czyli Lacha Szyrmy, znajdujemy deklarację postawy eklektycznej.

„Lubo nie podpisujemy się na tak bezwarunkowe rozumowanie i wnioski Portalisa, biorąc go tu jednak za reprezentanta *Szkoły Francuskiej*, przywodziśmy w całości jego zdania, ażeby czytelnik, *historycznie* poznawszy, o co rzecz idzie i w czym się ta szkoła różni od innych, mógł utworzyć dla siebie tak zwane *status questionis*, bez czego logiczne rozumowanie miejsca mieć nie może. [...] Wiedząc, że godność literatury naszej na tym cierpieć musi, kiedy zarozumiała niewiedomość i żakostwo z miedzianym czołem i czczym tonem lekceważenia występuje na potępienie uznanych powszechnie zasług i prac, kiedy się targa na doświadczenie wieków, na zasady systematów i szkół całych, starać się będziemy, dla wytknięcia takiej żakowskiej zarozumiałości, ile to z obrębem naszego pisma zgadzać się może, to wyciągami, to rozbiorami, to pokrótce zebraną treścią z dzieł filozoficznych, zwracać choć w części i urywkowo uwagę czytelników na stanowiska, z jakich różne szkoły filozofii, a szczególnie francuska, szkocka, niemiecka, na pole filozofii zapatrywać się zwykły. Szczęśliwi będziemy, jeżeli każdej z nich i mężom w nich zasłużonych należną oddamy część [...] [pisownia zmodernizowana]⁴².

Władysław Tatarkiewicz, próbując charakteryzować filozofię polską w okresie między oświeceniem i romantyzmem, starał się przede wszystkim określić jej problematykę⁴³. Jego zdaniem była ona zbieżna z problematyką podejmowaną w ramach filozofii scholastycznej, gdyż głównymi jej zagadnieniami pozostawały: Bóg, dusza i wiara. Te same tematy miały być jednak inaczej ujmowane, przede wszystkim z szerokim udziałem empirii, choć doświadcze-

⁴² *Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury* 2: 11.

⁴³ Taka periodyzacja filozofii znajduje swoje zastosowanie w badaniach recepcji w Polsce filozofii kantowskiej oraz systemów idealistycznej filozofii niemieckiej. Por. Tomasz Kupś, „Między oświeceniem a scholastyką. Wybrane problemy recepcji filozofii Kanta w polskiej filozofii na początku XIX wieku i perspektywy nowych badań”, *Kultura i Wartości* 15 (2015): 127–143. Sądzę, że jest ona przydatna także do oceny filozofii Krystyna Szyrmy.

nie nie mogło być rozstrzygające w rozwiązaniach tych ambitnych zagadnień. W efekcie taka filozofia miała prelogomenalny, ale zarazem specjalistyczny (akademicki) charakter. Tatarkiewicz doszedł więc do wniosku, że najlepszym jej określeniem jest eklektyzm⁴⁴. Jest to jednak tylko formalne ujęcie tej filozofii. Mniej formalnym jej określeniem jest „[...] ucieczka w historię przed własnym rozwiązywaniem zagadnień”⁴⁵. W takim klimacie intelektualnym rozwijała się filozofia na przełomie XVIII i XIX wieku nie tylko w Polsce, ale także w innych krajach europejskich.

Krystyn Lach, chcąc sprostać wymaganiom członków komisji oceniającej jego propozycje wykładów filozofii, musiał się liczyć z tym, jakiej filozofii oczekiwali oni po kandydacie na katedrę filozofii. Czy kierowały nim jednak tylko takie koniunkturalne względy? Sądzę, że postawa eklektyczna Krystyna Szyrmy była głęboko zakorzeniona nie tylko w wykształceniu, jakie odebrał, ale także w jego osobistym doświadczeniu. Pierwsze formowanie osobowości Krystyna Lacha odbyło się w prestiżowym gimnazjum w Królewcu, gdzie pobierał nauki od 1804 do 1811 roku. W tym czasie jego opiekunem był profesor języka polskiego na uniwersytecie królewieckim Ignacy Żegota Onacewicz (1781–1845). To za jego radą wstąpił na Uniwersytet Wileński, a także zmienił pisownię swojego imienia i dodał przydomek „Szyrma”. Już w czasie studiów pobierał stypendium z funduszu ks. Adama Jerzego Czartoryskiego (1770–1861), a po ukończeniu studiów został wychowawcą i nauczycielem Adama Konstantego Czartoryskiego (1804–1880), syna ks. Konstantego Adama Czartoryskiego (1773–1860). Przebywając w rezydencjach Czartoryskich w Puławach i Sieniawie, poznał też swego dobroczyńcę, ks. Adama Jerzego Czartoryskiego⁴⁶.

Posada wychowawcy młodego księcia pozwoliła mu na uzupełnienie studiów za granicą. W latach 1820–1824 podróżował ze swoim wychowankiem

⁴⁴ „Nazwa ta była wówczas obficie używana” Tatarkiewicz, „Wstęp”, XX. Poza tym „Oficjalną filozofią Akademii Pruskiej był eklektyzm”. Tamże, XVII.

⁴⁵ Tamże, XXI.

⁴⁶ „Niewątpliwie duże wrażenie wywarło na nim poznanie księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, którego prostota w obejściu i życzliwe potraktowanie tego syna chłopskiego sprawiło, że odtąd raz na zawsze był pod jego wpływem i urokiem”. Chojnacki, Dąbrowski, *Krystyn Lach Szyrma*, 35. Warto dodać, że „Adam Czartoryski wysoko cenił filozofię szkocką. Był rzecznikiem posyłania na studia do Edynburga (»miejsca prawdziwej filozofii«) kandydatów do kariery akademickiej”. Stefan Zabieglik, „Wczesna recepcja Oświecenia szkockiego w Polsce”, *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 55 (2010): 104.

po krajach Europy Zachodniej (Niemcy, Francja, Anglia, Szkocja), ale przede wszystkim: „Towarzysząc swemu wychowankowi, Szyrma sam słuchał w Edynburgu przez dwa lata wykładów z filozofii (u Wilsona) i przez rok z ekonomii politycznej (u MacCullocha)”⁴⁷. Uczucie wdzięczności spowodowało, że całkowicie uległ wpływowi Adama Jerzego Czartoryskiego. „Z czasem ten przełożony wpływ księcia zaczął mu ciążyć i chętnie wyzwoliłby się spod niego, ale poczucie wdzięczności za »dary dawane bez miary« na to nie pozwoliło. Z jednej strony był więc oficjalnym przedstawicielem obozu arystokratycznego, a w głębi duszy czuł się jednak związany z ludem. [...] Zbliżył się do demokratów dopiero po śmierci księcia Czartoryskiego, odkąd nareszcie mógł być sobą”⁴⁸. Za życia księcia Czartoryskiego ambiwalentna postawa polityczna Szyrmy musiała się przekładać na jego postawę filozoficzną. Programowy eklektyzm filozoficzny Krystyna Lacha nie był tylko wyrazem tendencji epoki, w której żył, był także głęboko zakorzeniony w jego życiu prywatnym.

Uwagi końcowe

Źródłem eklektyzmu były dla Szyrmy m.in. pisma Portalisa⁴⁹, ale także dzieła Ancillona⁵⁰. Zaczerpnięte od tych autorów poglądy trafiły na podatny

⁴⁷ Stefan Zabieglik, *Historia filozofii na tle cywilizacji europejskiej (do końca XVIII wieku)* (Sopot: Wydawnictwo „Pieniądze i Więź”, 2003), 135; Zabieglik, „Wczesna recepcja Oświecenia szkockiego w Polsce”: 107. Warto dodać, że wpływ filozofów szkockich na polskich myślicieli był szerszy i nie dotyczył tylko Szyrmy. Stefan Zabieglik, „Wpływ filozofów szkockich na myślicieli wileńskich”, w: *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, red. Ryszard Jadczyk, Józef Pawlak (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999), 61–75; Stefan Zabieglik, „W imię »zdrowego rozsądku«: (wpływy szkockie w Polsce porozbiorowej)”, *Przegląd Humanistyczny* 6 (1997): 107–124.

⁴⁸ Chojnacki, Dąbrowski, *Krystyn Lach Szyrma*, 133–134.

⁴⁹ Z kolei w opinii Josepha Portalisa (1778–1858), syna Jeana Portalisa, także znanego polityka i prawnika, skłonność do eklektyzmu u jego ojca była skutkiem edukacji odebranej u oratorian (*Congregatio Oratorii Iesu et Mariae*) w Tulonie. Zdaniem Josepha Portalisa edukacja ta ustrzegła go w równym stopniu przed ateizmem, jak i religijnym fanatyzmem. Por. Nicolas Laurent-Bonne, „Jean-Étienne-Marie Portalis (1746–1807)”, w: *Great Christian Jurists in French History*, red. Olivier Descamps, Rafael Domingo (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 259.

⁵⁰ Zrównoważonej oceny dokonań Ancillona w zakresie filozofii polityki (państwa) dokonał Niels Hegewisch, *Die Staatsphilosophie von Johann Peter Friedrich Ancillon* (Marburg: Tectum

grunt w postaci ukształtowanej już częściowo u niego postawy eklektycznej. Eklektyzm na przełomie XVIII i XIX wieku nie tylko nie był piętnowany, ale nawet stanowił podstawę przeprowadzanych wówczas reform oświatowych⁵¹. Dlatego Szyrma otwarcie przyznawał się do eklektyzmu, a nawet uznał go za element swojego programu filozoficznego. Ukształtowane przez Zellera w drugiej połowie XIX wieku pejoratywne pojęcie eklektyzmu, oznaczające brak oryginalności i bezkrytyczne przyjmowanie niespójnych doktryn, zaciążyło na ocenie filozofii Szyrmy, która wszak była programowo eklektyczna. Nowe pojęcie eklektyzmu, wolne od pejoratywnych konotacji, pozwala na bardziej obiektywną ocenę tej filozofii, ale także pokazuje, jak bardzo była ona zakorzeniona w modnych w ówczesnej Europie prądach filozoficznych i ideach politycznych.

Zarysowana w pismach Krystyna Lacha filozofia przyrody była eklektyczna. Łączyła heterogeniczne wątki empirycznie zorientowanej frenologii z tradycyjnymi przekonaniem utrzymywanymi w metafizyce scholastycznej. W filozofii przyrody Szyrma z jednej strony akceptował tezy o istnieniu niematerialnej i nieśmiertelnej duszy ludzkiej, a z drugiej strony przyjmował, że zapisana w duszy idea Boga oraz idea dobra nie mogą być wytworzone na drodze naturalnej, ale jedynie wszczępione przez istotę nadprzyrodzoną.

Wissenschaftsverlag, 2009). Powołując się na Michaela Stolleisa (historyka prawa), przytacza ocenę Ancillona jako eklektyka, który w sprzeczny, ale elegancki sposób łączył podziw dla Fryderyka Wielkiego z odrzuceniem oświecenia. Hegewisch, *Die Staatsphilosophie*, 20. Skłonności do eklektyzmu u Ancillona dostrzegał także Paul Haake, *Johann Peter Friedrich Ancillon und Kronprinz Friedrich Wilhelm IV. von Preußen* (München–Berlin: Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1920), 28.

⁵¹ „Analiza reform oświatowych charakterystycznych dla epoki oświecenia i właściwej jej kultury naukowej, która była punktem odniesienia dla reform szkolnych przeprowadzonych w ostatnim ćwierćwieczu wieku XVIII na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wskazuje na dominujący podówczas duch utylitaryzmu, a w warstwie metodologicznej – programowy eklektyzm. Postawa ta ujawniła się w całym szkolnictwie europejskim, a więc nie tylko we Francji, przodującej przynajmniej w zakresie deklaracji programowych, ale zwłaszcza w centralistycznie reformowanej oświacie w monarchii habsburskiej. Jest ona także właściwa tak reprezentacyjnemu świadectwu ówczesnej kultury naukowej, jakim była *Wielka Encyklopedia Francuska*, do której nawiąże wprost KEN”. Stanisław Janeczek, „Oświeceniowa kultura naukowa w kontekście filozoficznym. Z dziejów Komisji Edukacji Narodowej (cz. 1)”, *Roczniki Filozoficzne* 63 (2015): 58.

Bibliografia

- Ancillon Friedrich. 1806. *Essai sur le grands caractères*. Berlin: Haude & Spener.
- Bieliński Józef. 1912. *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1832)*, t. 3. Warszawa.
- Brożek Anna, Jacek Jadacki. 2010. *Fryderyk Chopin. Środowisko społeczne – osobowość – światopogląd – założenia twórcze*. Warszawa: Wydawnictwo Semper.
- Cantor Geoffrey. 1975. „The Edinburgh Phrenology Debate: 1803–1828”. *Annals of Science* 32(3): 195–218.
- Chałasiński Józef. 1973. „Filozofia i profesorowie filozofii na uniwersytecie w Warszawie w jego początkach. 1816–1831”. *Kultura i Społeczeństwo* 17(2): 59–78.
- Chojnacki Władysław, Jan Dąbrowski. 1971. *Krystyn Lach Szyrma. Syn ziemi mazurskiej*. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze.
- Coghen Monika. 2017. „‘Speak of me as I am’: Krystyn Lach-Szyrma’s Two Introductions to British Culture in 1828”. W: *Culture, Language and Literature in European and World Border Regions: Proceedings of the International Conference, Krosno 21–23 April 2006*, red. Władysław Witalisz, Dorota Rygiel, 59–67. Krosno: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.
- Czczot Katarzyna. 2016. *Magnetyzm*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Dąbrowicz Elżbieta. 2018. „Uniwersytet w mieście i regionie: dwa przykłady historyczne”. W: *Uniwersytet XXI wieku: nauka i lokalność: studia*, red. Jarosław Ławski, Kamil K. Pilichiewicz, 300–313. Białystok: Wydawnictwo Prymat.
- Dienstl-Kaczyńska Krystyna. 1937. „Przyczynki do działalności filozoficznej Krystyna Lacha Szyrmy”. *Przegląd Filozoficzny* 40(3): 344–350.
- Friday Jonathan. 2005. „Dugald Stewart on Reid, Kant and Refutation of Idealism”. *British Journal for the History of Philosophy* 13(2): 263–286.
- Frydrychowicz Gabriela. 1959. „Stanisław Kłokocki. W kręgu Puław”. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 50(3–4): 297–319.
- Green Sarah. 2021. *Satan at Noon: John Pordage and the Politics of Heresy*. University of Bristol (doctoral thesis), Department of History (Historical Studies), Bristol Doctoral College.
- Haake Paul. 1920. *Johann Peter Friedrich Ancillon und Kronprinz Friedrich Wilhelm IV. von Preußen*. München–Berlin: Druck und Verlag von R. Oldenbourg.
- Hatzimichali Myrto. 2011. *Potamo of Alexandria and the Emergence of Eclecticism in Late Hellenistic Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegewisch Niels. 2009. *Die Staatsphilosophie von Johann Peter Friedrich Ancillon*. Marburg: Tectum Wissenschaftsverlag.

- Hleb-Koszańska Helena. 1932. „*Letters Literary and Political on Poland* Krystyna Lacha-Szyrmy”. W: *Księga pamiątkowa Koła Polonistów Słuchaczy USB w Wilnie 1922–1933*, red. Helena Hleb-Koszańska, 107–132. Wilno: Wydawnictwo Zrzeszenia Kół Naukowych Uniwersytetu Stefana Batorego.
- Jadacki Jacek. 2015. *Filozofia polska XIX i XX wieku*, t. 1: *Wiek XIX*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Jadacki Jacek. 2021. „Wprowadzenie”. W: Krystyn Lach-Szyrma, *Fragmety filozoficzne*, 7–10. Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego.
- Jadacki Jacek. 2021. „Bibliografia”. W: Krystyn Lach-Szyrma, *Fragmety filozoficzne*, 295–310. Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego.
- Jadacki Jacek. 2021. „Posłowie. Filozofia Krystyna Lacha-Szyrmy”. W: Krystyn Lach-Szyrma, *Fragmety filozoficzne*, 311–328. Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego.
- Janeczek Stanisław. 2015. „Oświeceniowa kultura naukowa w kontekście filozoficznym. Z dziejów Komisji Edukacji Narodowej (cz. 1)”. *Roczniki Filozoficzne* 63: 35–65.
- Kaufman Matthew. 1998. „The Edinburgh Phrenological Debate of 1823 Held in the Royal Medical Society”. *Journal of Neurolinguistics* 11(4): 377–389.
- Kowalska Aniela. 1964. „Działalność literacka i publicystyczna Krystyna Lacha-Szyrmy w Polsce i Szkocji w latach 1818–1830”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I. Nauki Humanistyczno-Społeczne* 36: 15–40.
- Kupś Tomasz. 2015. „Między oświeceniem a scholastyką. Wybrane problemy recepcji filozofii Kanta w polskiej filozofii na początku XIX wieku i perspektywy nowych badań”. *Kultura i Wartości* 15: 127–143.
- Kwiatek Aneta. 2016. „W kręgu *Pamiętnika Umiejętności Moralnych i Literatury* oraz warszawskiej działalności naukowo-literackiej Krystyna Lacha Szyrmy”. *Zeszyty Prasoznawcze* 59(4): 706–726.
- Lach-Szyrma Krystyn. 1824. „Przemowa o filozofii”. W: Krystyn Lach-Szyrma, *Fragmety filozoficzne*, 107–117. Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego.
- Lach-Szyrma Krystyn. 2004. *From Charlotte Square to Fingal's Cave: Reminiscences of a Journey through Scotland, 1820–1824*, przeł. Mona McLeod Kedsle. East Lothian: Tuckwell Press.
- Lach-Szyrma Krystyn. 2009. *London Observed. A Polish Philosopher at Large, 1822–24*, przeł. Mona McLeod Kedsle. Oxford: Signal Books Ltd.
- Laurent-Bonne Nicolas. 2019. „Jean-Étienne-Marie Portalis (1746–1807)”. W: *Great Christian Jurists in French History*, red. Olivier Descamps, Rafael Domingo, 259–275. Cambridge: Cambridge University Press.

- Levi Mortera Emanuele. 2003. „Dugald Stewart’s Theory of Language and Philosophy of Mind”. *The Journal of Scottish Philosophy* 1(1): 35–56.
- Piórczyński Józef. 1991. *Absolut. Człowiek. Świat. Studium myśli Jakuba Böhmego i jej źródeł*. Warszawa: PWN.
- Poskett James. 2019. *Materials of the Mind: Phrenology, Race, and the Global History of Science, 1815–1920*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Roermund Bert van. 2014. „The *Code Civil* between Enlightenment and Restoration. The Heritage of Portalis”. *Diametros* 40: 149–175.
- Roskal Zenon. 2022. „Edward Dembowski (1822–1846) – krytyk filozofii eklektycznej”. *Ruch Filozoficzny* 78(1): 97–124.
- Shapin Steven. 1975. „Phrenological Knowledge and the Social Structure of Early Nineteenth-Century Edinburgh”. *Annals of Science* 32(3): 219–243.
- Stachowski Ryszard. 2017. „(Nie)zapomniana frenologia”. *Horyzonty Psychologii* 7: 33–55.
- Sysling Fenneke. 2018. „Science and Self-assessment: Phrenological Charts 1840–1940”. *British Society for the History of Science* 51(2): 261–280.
- Szybiak Irena. 2004. „Krystyna Lacha Szyrmy rozważania o stanie nauczycielskim w 1830 r., na pierwszym w Polsce odnowieniu doktoratu”. W: *Historia, społeczeństwo, wychowanie: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miąso*, red. Kalina Bartnicka, 259–266. Pułtusk–Warszawa: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku oraz Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk.
- Tatarkiewicz Władysław. 1915. „Z dziejów filozofii na Wszechnicy Warszawskiej”. *Przeгляд Filozoficzny* 18(3–4): 197–207.
- Tatarkiewicz Władysław. 1970. „Wstęp – Między oświeceniem a mesjanizmem”. W: *Jakiej filozofii Polacy potrzebują*, red. Władysław Tatarkiewicz, VII–XXXIII. Warszawa: PWN.
- Tatarkiewicz Władysław. 1999. *Historia filozofii*, t. 2: *Filozofia nowożytna do roku 1830*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Urbanowicz Piotr. 2016. „Frenologia i kultura obserwacji w XIX wieku”. W: *Dyskursy widzialności. Słowa a obrazy*, red. Paweł Sarna, Matylda Sęk-Iwanek, 223–232. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Van Wyhe John. 2004. „Was Phrenology a Reform Science? Towards a New Generalization for Phrenology”. *History of Science* 42: 313–331.
- Viliūnas Dalius. 2017. „O stanie zdrowia filozofii wileńskiej w pierwszej połowie wieku XIX”. W: *Konkurs na katedrę filozofii w Uniwersytecie Wileńskim w roku 1820*, red. Tomasz Kupś, Dalius Viliūnas, Joanna Usakiewicz, 119–210. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

- Zabieglik Stefan. 1997. „W imię »zdrowego rozsądku«: (wpływy szkockie w Polsce porobiorowej)”. *Przegląd Humanistyczny* 6: 107–124.
- Zabieglik Stefan. 1999. „Wpływ filozofów szkockich na myślicieli wileńskich”. W: *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, red. Ryszard Jadczyk, Józef Pawlak, 61–75. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Zabieglik Stefan. 2001. *Filozofia w uniwersytetach szkockich w XVIII wieku*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Zabieglik Stefan. 2003. *Historia filozofii na tle cywilizacji europejskiej (do końca XVIII wieku)*. Sopot: Wydawnictwo „Pieniądze i Więź”.
- Zabieglik Stefan. 2010. „Wczesna recepcja Oświecenia szkockiego w Polsce”. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 55: 101–125.
- Ziemski Piotr. 2011. „Lach-Szyrma Krystyn”. W: *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 2, red. Andrzej Maryniarczyk i in., 825–826. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu.